

Baština Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

Simpozijum Duhovna kultura Ilira : [Herceg-Novi, 4-6. novembra 1982]: Symposium Culture Spirituelle des Illyriens

Benac, Alojz (urednik)

1984.

Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/handle/123456789/820>

Preuzeto s Baštine Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/>

AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI BOSNE I HERCEGOVINE

POSEBNA IZDANJA

Knjiga LXVII

CENTAR ZA BALKANOLOŠKA ISPITIVANJA

Knjiga 11

SIMPOZIJUM

DUHOVNA KULTURA ILIRA

[Herceg-Novi, 4—6. novembra 1982]

Redakcioni odbor:

ALOJZ BENAC, BORIVOJ ČOVIĆ I EDINA ALIREJSOVIĆ

Urednik

ALOJZ BENAC,

redovni član Akademije nauka i umjetnosti
Bosne i Hercegovine

Tehnički urednik

ENES EKIĆ

Sarajevo

1984

MIHAILO ZOTOVIĆ

KNEŽEVSKA HUMKA U PILATOVIĆIMA KOD POŽEGE

Iskopavanjima koja su na teritoriji jugozapadne Srbije izvršena tokom 1977. i 1978. godine na monumentalnoj humci prečnika 45 m a visine 2,5 m u selu Pilatovićima, istovremeno je označen završetak radova na velikom projektu istraživanja praistorijske nekropole koja se nalazila na jednom delu relativno prostrane Požeške kotline.

Za razliku od opšte, vojno-civilne nekropole koja se nalazila na lokaciji »Ravni lug«, gde su iskopavanja izvršena u periodu 1970—1973. godine, o čemu smo podneli saopštenje na simpozijumu Sahrnjivanje kod Ilira, održanom na Zlatiboru 1976. godine¹, usamljena i od nje oko 500 m distancirana humka na lokaciji »Trnjaci«, sa svojom monumentalnom arhitekturom, građena je kao mauzolej, u praistorijskom smislu tog pojma, za sahranu istaknute društvene, vojne i političke ličnosti, najverovatnije ilirskog lokalnog kneza i članova, pre svega, njegove uže porodice. Arhitektura grobnice i izuzetan religiozno-kultni obred koji je bio priređen prilikom sahrana, nesumnjivo ukazuju da su ove počasti bile rezervisane za sam društveni vrh plemenske grupe koja je egzistirala na ovom prostoru jugozapadne Srbije. Zbog svega toga, a naročito zbog koncepcije gradnje i u celini odlične očuvanosti njene arhitekture, ova humka predstavlja jedinstven i izuzetan objekat ove vrste ne samo u zapadnoj Srbiji i Bosni već i na čitavom geografskom prostoru na kome je vršeno sahranjivanje pod humkama.

¹ M. Zotović, *Nekropola u Pilatovićima kod Požege i neke karakteristike u načinu sahranjivanja pokojnika*, Sahrnjivanje kod Ilira, Naučni skupovi Srpske akademije nauka i umetnosti, knj. VIII, Odeljenje istorijskih nauka, knj. 2, str. 31—48.

ARHITEKTURA, NAČIN SAHRANJIVANJA I OSNOVNE KARAKTERISTIKE MATERIJALA

Monumentalna arhitektura kneževske humke u Pilatovićima sastoji se od više elemenata. Najpre je, idući od periferije prema centru, na krajnjoj periferiji njene osnove izgrađen položen kružni prsten od sitnijeg rečnog oblutka širine 90 cm, postavljen pod izvesnim nagibom prema perifernoj strani, koji je, nesumnjivo, imao zajedničku funkciju da simbolično zatvori i praktično obeleži unutrašnju zonu namenjenu sahranama i pogrebnom ritualu. Drugi element unutrašnje periferne zone predstavlja vertikalni kružni zid visine 1—1,5 m, građen od lomljenog kamena i kamenih ploča u tehnici »suhozida«, koji kao konstruktivna celina daje utisak kružne barijere u cilju simbolične zaštite užeg centralnog prostora sa grobovima i, možda, onemogućavanja pokojnicima da se »vrata« u sferu materijalnog sveta. Na gornjoj površini ove konstrukcije, prateći njenu spoljnu ivicu, izgrađen je, očigledno u postupku najkasnije, kružni prsten od sitnijeg rečnog oblutka širine cca 90 cm, pokrivajući jednim delom znatno veću širinu kružnog zida. I najzad, prvobitni spoljni prsten i vertikalno podignuti zid bili su dobro flankirani spoljnim potpornim bedemom, koji je građen od složenog kamena i ploča različite vrste. Ostali deo humke, njen centralni deo u širem smislu, bio je namenjen, kako po svemu izgleda, porodičnim sahranama i propratnom pogrebnom ritualu.

U strogom centru humke, u grobnici kružnog oblika ili, još preciznije rečeno, oblika blago razvučene elipse veličine 2,20 x 2,70 m, koja je građena od krupnijeg rečnog kamena, bili su položeni kremirani ostaci pokojnika muškog pola, na šta nas pouzdano upućuju relativno oskudni ostaci polomljene i sagorele vojne opreme. U njegovoj neposrednoj blizini i u istom nivou otkriven je skeletni grob deteta, orijentisan pravcem jug—sever, sa ostacima male ogrlice od sitnih zrna ćilibara i perli od mekog bojenog kamena sa fragmentarnim ostacima bronzanog nakita u fazi potpunog raspadanja, na osnovu čega je bilo moguće izvući zaključak da je u pitanju bila individua ženskog pola. Grob je izgrađen od rečnog kamena manjeg formata. U užoj centralnoj zoni, nedaleko od kružne grobne konstrukcije, ali na višem nivou, bio je lociran dosta dubok grob građen od složenog rečnog oblutka u kome je bila sahranjena individua ženskog pola, koja je, sudeći po izvanredno bogatom i raznovrsnom grobnom inventaru, bila visokog društvenog porekla i položaja. U široj unutrašnjoj radijalnoj zoni otkriven je veći broj nepravilno kružnih elemenata od rečnog oblutka, koji se nalaze u odgovarajućem nivou svake od sahrana, a koje su, bez sumnje, na osnovu tragova gara u njima ili keramičkih priloga, stajale u direktnoj funkciji obavljenih pogrebnih rituala.

Za pouzdanije i preciznije datovanje humke i diferenciranje pojedinih faza njene gradnje od nesumnjivog su značaja, pored otkrivenog materijala, i stratigrafski odnosi centralnih grobova i pojedinih arhitektonskih elemenata, a naročito položaj ženskog skeletnog groba, koji je u terenskoj dokumentaciji označen kao grob 2.

Što se stratigrafskih odnosa tiče, treba na prvom mestu istaći da je prvobitna sahrana izvršena u centralnoj kružnoj grobnoj konstrukciji, čiji donji nivo stratigrafski odgovara spoljnom kružnom prstenu i donjem nivou, odnosno fundamentu vertikalnog kružnog zida. Istom nivou pripadaju i od-

govarajući kružni elementi od rečnog oblutka sa ili bez priloga, koji uglavnom u široj zoni okružuju centralni i dečiji grob, koji su se nalazili u istom nivou. S druge strane, ženski skeletni grob, kao kasniji, leži u višem nivou u odnosu na centralni muški spaljeni grob. On se u potpunosti stratigrafski poklapa sa trećim kružnim prstenom sa površine zida, koji je u radnoj verziji apostrofiran kao »dromos« zbog svog impresivnog izgleda kao idealno građene šljunkovite staze. Iz svega jasno proizilazi da vertikalni zid stoji u najdirektnijoj vezi sa primarnom sahranom izvršenom u samom centru; da je šljunkoviti prsten na najvišem nivou građen za sahranu pokojnice u grobu 2, a da je periferni šljunkoviti prsten imao već opisanu zajedničku funkciju za celu humku kao sakralni objekat, izgrađen neposredno posle izvršene nivelacije kružnog prostora i neposredno pred podizanje samog kružnog zida.

Nema, kako izgleda, nikakve sumnje da je izgradnja pojedinih arhitektonskih elemenata praćena obredom osvećenja. Naime, na više mesta neposredno iznad i po samom perifernom prstenu, kao i u samim temeljima kružnog zida, otkriveni su masovni ostaci gara i fragmenti keramike na većim ili manjim površinama ili, kao što je to slučaj na zapadnom kraju objekta, u segmentu C, gde se ovaj obred ogledao i u razbijanju celih sudova, od kojih su delovi jednog takvog suda nađeni u donjem nivou zida, odnosno u njegovom fundamentu. U ovom poslednjem slučaju takva radnja mogla bi se dovesti u vezu sa izgradnjom samog objekta, ali i predstojećom sahranom u centru humke. S druge strane, završni obredni ceremonijal primarne sahrane praćen je gotovo masovnim prilaganjem, pre svega, polomljenih i visokoj temperaturi izloženih ostataka kopanja, noževa, komada od štitova i drugih delova vojne opreme, koja je, zajedno sa garom i pepelom, prineta sa lomače neposredno posle izvršene kremacije pokojnika i bukvalno razbacana u perifernom delu izvan i preko potpornog bedema.

Grob 2, kao što je na izvestan način već rečeno, imao je izuzetno masivnu konstrukciju visine 1,5 m od složenog rečnog kamena, pa je, prema tome, nivo groba sa pokojnikom ležao dosta duboko u odnosu na gornji nivo kamene konstrukcije. Reducirana situacija posle skidanja kamena i obavljenih čišćenja, dala je otvorenom grobu sledeći izgled:

Na podlogu koju čini rečni kamen srednje veličine, preko koga je prethodno stavljeno plitko izdubljeno drveno deblo, položena je individua ženskog pola na leđa u opruženom položaju, orijentisana pravcem istok—zapad. Pokojnica je zatim sa priložima i svojim ličnim inventarom bila pokrivena tanjom drvenom talpom, koja je, kao i deblo u kome je ležala, bila ugljenisana.

Važniji deo grobnog inventara sastoji se od: dva nopenringa od spiralno uvijene zlatne žice sa više navoja koja se na jednom kraju proširuje u limenu pločicu ukrašenu punktiranim tačkicama, što su ležali na slepoočnim stranama lobanje, ukupne težine 80 grama; dva saltaleona od zlatne žice; deset bronzanih fibula, od kojih su dve naočaraste, dve čunastog tipa, dok ostale imaju karakter tipičnih glasilačkih fibula sa raskucanom i na dva mesta bušenom stopom; jedne ćilibarske ogrlice; dve bronzane narukvice od spiralno uvijene žice sa većim brojem navoja; jednog astragaloidnog pojasa; jednog keramičkog suda tipa šolje i tri bronzana suda, od kojih je jedan tipa dublje zdele većih dimenzija, dok su druga dva manja sa rebrastim, odnosno ravnim trbuhom, koji je ukrašen urezanim vegeta-

bilnim ornamentom tipa *philáí mesopháloi* itd. Kako materijal koji smo naveli, kao i sav ostali pronađeni materijal, zahteva detaljniji i potpuniji tretman, što će biti učinjeno prilikom publikovanja kompletnih rezultata iskopavanja, u ovoj prilici ćemo se osvrnuti samo na neke opšte napomene od značaja za njegovo hronološko opredelenje. U tom pogledu za ženski skeletni grob 2 odlučujući elemenat predstavlja serija od deset fibula, koje tipološki spadaju u red onih koje su nam dobro poznate, pre svega sa Glasinca, kao i sa nekoliko drugih odgovarajućih lokaliteta jugozapadne Srbije. Pa ipak bismo kao najmlađe među njima izdvojili one sa četvrtastom bušenom stopom i dve čunastog tipa koje na ivicama šupljeg luka imaju po jedno malo ukrasno dugme i četvrtastu stopu, koja se završava visoko podignutim dugmastim zadebljanjem. Prve se na Glasincu pojedinačno pojavljaju tek sredinom IVc faze, ali doba njihove najveće upotrebe pada u kraj te faze i početak faze Va, gde ovaj tip dolazi zajedno sa objektima koji označavaju početak kasnog gvozdenog doba na Glasincu². Sličan je slučaj i sa navedenim čunastim fibulama, pa bi s obzirom na napred izloženo navedeni primerci svojim hronološkim opredeljenjem predstavljali u izvesnom smislu i »terminus post quem« za datovanje skeletnog groba 2.

Posebnu pažnju zaslužuju predmeti stranog, pre svega grčkog porekla: bronzani sudovi i zlatni nakit.

Što se bronzanih posuda tiče, za njih, kad su u pitanju analogije, nema naročitih problema jer primerci sa Glasinca ukazuju na gotovo potpunu identičnost. Na prvom mestu treba istaći da se bronzano posuđe na Glasincu pojavljuje isključivo u kneževskim grobovima kao skupa importovana roba koju Iliri još nisu izrađivali, pa je kao takva bila dostupna jedino njihovom aristokratskom sloju. Takvo posuđe na Glasincu prvi put se pojavljuje u kneževskom grobu u Ilijaku, koji je datovan razvojnom fazom IVb, dakle u vreme između 750—625. godine pre n. e.³, ali je njihovo prisustvo u grobovima ovakvog karaktera nešto češće u mlađoj IVc fazi, kako nam to ilustruju odgovarajući nalazi iz Čitluka i Osova⁴. Iz svega proizilazi da posuđe iz groba 2 u Pilatovićima stoji u skladu sa datovanjem i ostalog materijala iz tog groba, pri čemu, pre svega, treba imati u vidu onaj, u svojoj vrsti najmlađi materijal, — male čunaste fibule šupljeg luka sa dugmastim ukrasima, koje, svakako, treba datovati u drugu polovinu ili pod kraj te faze.

Zlatni predmeti iz ženskog skeletnog groba, kao i više kombinovanih nalaza van potpornog bedema humke koji se stratigrafski vezuju za izvršene sahrane u njenom najužem centru, pripadaju onom uvoznom asortimanu strane robe koju uz potpunu podudarnost, ili sa izvesnim razlikama u detaljima i kvalitetu, poznajemo, pre svega iz kneževskih, ali i iz drugih grobova na širokoj teritoriji od Glasinca, preko zapadne Srbije, pa do Kosova i Makedonije. Sličnosti i podudarnosti se, u prvom redu, nameću između takvog materijala sa Glasinca, Atenice i Novog Pazara. U tu grupu predmeta spadaju, između ostalog: pločice od zlatnog lima, saltaleoni od zlatne žice, fregmentovani delovi jedne bronzane hidrije i arhajska keramika koja potiče od većih sudova, kiliksa ili oinohoa sa drškama okruglog preseka. Traženje

² A. Benac — B. Čović, *Glasinac* 2, 41 i hronološko-tipološka tabela na kraju knjige.

³ *Ibid.*, 35, T. XVIII, sl. 1 i 2.

⁴ *Ibid.*, 47, (Čitluk: tumulus I, grob 5; Osovo: tumulus II, grob 1).

njihovog izvornog teritorijalnog porekla nesumnjivo bi nas odvelo do područja južne i srednje Italije, Halkide, Ponta, maloazijskih jonskih kolonija, Pelagonije i Makedonije, kao i drugih oblasti mediteranskog kruga, na koji je grčki svet širio svoju visoko razvijenu kulturu i civilizaciju.

Za razliku od skeletnog ženskog groba 2, koji, kao što smo videli, svojim bogatstvom ukazuje i na društveni značaj i ugled sahranjenog pokojnika, centralni spaljeni grob muškarca, čije smo osnovne, pre svega konstruktivne karakteristike, naveli u ranijem izlaganju, oskudnošću materijala, na prvi pogled, navodi na suprotan zaključak. Međutim, uzimajući u obzir da je najveći i najmonumentalniji deo arhitekture humke podignut, kao što smo videli upravo radi ove sahrane, zatim konstruktivne elemente vezane za pogrebni ritual i sam njegov čin, sa masovnim prilaganjem na humku i delova polomljene i sagorele vojne opreme, osvećenje objekta i keramičke priloge, kao i činjenicu da je kod čitave nekropole u Pilatovićima samo u ovom slučaju iskorišćeno hijerarhijski najvažnije mesto u samom centru humke i da je, ne uzimajući u obzir jedan naknadno spaljeni grob u plitkom sloju njene kalote, ovo jedini spaljeni grob na čitavoj nekropoli, što se može samo objasniti određenom rezervisanom privilegijom, onda je nesumnjivo jasno da se u ovom slučaju radilo o jednoj izuzetno važnoj i društveno značajnoj ličnosti. Ovakav zaključak potvrđuje i jedan posebno značajan nalaz u inače oskudnom fragmentarnom materijalu vojne opreme. Očigledno se vodilo računa da se ovde, pored gomilice sagorelih kostiju samog pokojnika, pažljivo spusti jedan skarabej koji je, s obzirom i na svoju ideogramsku predstavu, u ovom slučaju imao funkciju talismana u religioznom kultu mrtvih. Svojim karakteristikama ovaj se predmet, koji, koliko nam je poznato, predstavlja prvi nalaz te vrste u ovom praistorijskom razdoblju u Jugoslaviji, svrstava u tipološki red onih skarabeja koji su izrađivani u vremenskom razdoblju između XX i XXII egipatske dinastije, što će reći u periodu između X i VII veka pre n. e. Time se ovakvo datovanje približilo vremenu nastanka većine grobova nekropole u Pilatovićima i same kneževske humke, pod uslovom da se većemo za sam kraj VII veka i jedno duže vreme koje je bilo potrebno da importovani predmet stigne u posed lokalnog ilirskog kneza.

KNEŽEVSKA HUMKA U PILATOVIĆIMA I NJEN ODNOS PREMA ATENICI I NOVOM PAZARU

Nema sumnje da otkriće nove kneževske humke kod Požege ukazuje na postojanje još jednog važnog ilirskog središta u centralnim oblastima njihove teritorije i da u ovom trenutku i stepenu istraženosti, uz Atenicu i Novi Pazar, bez svake sumnje, možemo računati na tri uža i do izvesne mere verovatno autonomna ilirska regionalna centra u ovom delu zapadne Srbije.

Na osnovu onoga što je već rečeno o načinu gradnje ove humke, njenoj arhitekturi, sahranjivanju i materijalu, uz konfrontaciju svih tih elemenata i podataka sa onim dobro nam poznatim iz Atenice i Novog Pazara, možemo da zaključimo da nam se, i pored uzajamnih sličnosti, humka iz Pilatovića otkriva kao nova i, naročito po načinu gradnje, originalna i najbolje očuvana arheološka celina ovog perioda naše praistorije.

Znatna oštećenja arhitektonskih konstrukcija u Atenici i, naročito, u Novom Pazaru, ne dopuštaju nam da način gradnje ovih humki u svemu poredimo sa onim u Pilatovićima, ali je na osnovu onoga sa čim u tom pogledu raspolazemo, vrlo jasno da, i pored nekih osnovnih zajedničkih idejno-konceptijskih sličnosti, postoje i značajne razlike. Kod humke iz Pilatovića idejno-konceptijski pristup izgradnji objekta nedvosmisleno je čist i jasan i, posle distance od 2500 godina, relativno lako objašnjiv. U njemu je izražen osnovni princip da za svaku sahranu treba izgraditi po jedan zatvoreni kružni prsten, od kojih je za kneza građen u vidu pravog zida, i jedan zajednički, koji obeležava aktivni deo humke kao sakralnog objekta.

Kod humki u Atenici i Novom Pazaru spaljivanje je objašnjeno kao običaj sahrane koji dominira u tom periodu, bez mogućnosti da se uporedi sa brojem i načinom drugih sahrana jer se radilo o usamljenim objektima van veće arheološke celine te vrste. Zbog toga je zaključak izveden na osnovu već poznatih odnosa u načinu sahranjivanja na široj ilirskoj teritoriji. Nasuprot ovim, humku u Pilatovićima moguće je sagledati u okviru veće celine, koju pored ove humke sačinjava i veliko opšte »narodno« groblje, na kome, kao što je rečeno, u ovom periodu imamo isključivo skeletne grobove. Zbog toga se jedna jedina sahrana izvršena kremacijom, kao i jedno jedino centralno mesto u čitavoj nekropoli rezervisano za najvažniju ličnost u društvenoj hijerarhiji, može samo objasniti kao izraz posebne privilegije koju ostali članovi te grupe nisu mogli da koriste. Kad se, pored ovoga, u obzir uzme izuzetan pogrebni ritual koji je posebno pratio kneževu sahranu, izuzetna monumentalnost objekta, kao i njegova prostorna distanciranost od opšteg narodnog groblja, onda je sasvim sigurno da kod ilirske grupe koja je živela na ovom području zapadne Srbije na izrazit način uočavamo klasno-socijalne razlike koje su bile usmerene prema kultu jedne jedine ličnosti. Do ovog, kao i nekih drugih značajnih zaključaka, bilo je moguće doći na osnovu praćenja i konfrontacije pojava i podataka sa jedne veće, zatvorene, na užem prostoru locirane i metodologijom modernih iskopavanja izučene i dokumentovane arheološke celine.

Što se tiče hronološkog odnosa između ova tri ilirska regionalna centra, mišljenja smo da kneževsku humku sa nekropolom iz Pilatovića treba staviti ispred Atenice i Novog Pazara, ali bez izrazitijih hronoloških odstupanja od njihovog datovanja.

Otkriće kneževske humke sa nekropolom u Pilatovićima ima još jednu svoju dimenziju. Njime je poremećena i jedna svojevrsna teritorijalno asimetrična ravnoteža, pri čemu se dugo verovalo da Glasinac predstavlja jedno etno-kulturno, pa i političko ishodište od posebnog značaja za stanje i prilike na jednoj široj teritoriji. Kneževske humke iz Atenice, Novog Pazara i Pilatovića svojom pojavom na jednom ograničenom delu zapadne Srbije ukazuju ne samo na autonomnu užu etničku i administrativno-političku organizaciju ilirskih zajednica iz vremena kome su pripadale, već svojom monumentalnošću i bogatstvom ukazuju i na političku i predvodničku moć svojih pokojnika, koja je mogla biti čak i veća od moći i uticaja samih glasićkih kneževa.

RESUME

LE TUMULUS DU PRINCE A PILATOVIĆI PRES DE POŽEGA

Les fouilles archéologiques effectuées sur le territoire de la Serbie du sud-ouest au cours des années 1977 et 1978 sur le tumulus monumental du diamètre 45 m. et de l'hauteur 2,5 m, dans le village Pilatovići, ont marqué en même temps la fin de l'activité concernant le grand projet des recherches de la nécropole préhistorique étant située sur une partie de la vallée de Požega, relativement étendue.

A la différence de la nécropole militaire-civile, se trouvant sur la localité »Ravni lug«, où ont été effectuées les fouilles dans la période 1970—1973, cette autre nécropole isolée et éloignée d'environ 500 m, sur la localité »Trnjaci«, avec son architecture monumentale est construite comme un mausolée, au sens préhistorique, pour l'enterrement d'une personne éminente sociale, militaire et politique, probablement d'un prince illyrien local et des membres, avant tout, de sa famille la plus proche.

L'architecture monumentale du tumulus est composée de plusieurs éléments. Tout d'abord, allant de la périphérie vers le centre, sur la périphérie extrême de sa base, est construite la ceinture circulaire du caillou de fleuve large de 90 cm, qui a eu sans doute la fonction commune de renfermer symboliquement et de marquer pratiquement la zone intérieure réservée aux enterrements et au rite funéraire. L'autre élément de la zone intérieure périphérique représente le mur circulaire vertical, haut de 1—1,5 m, construit en pierres brisées en technique de »mur de pierres sèches«, faisant un ensemble constructif, fait l'impression d'une barrière circulaire en but de la protection symbolique de l'espace centrale plus étroit avec les tombes et peut-être de rendre impossible aux défunts de »revenir« dans la sphère du monde matériel. Sur la partie inférieure de cette construction, suivant son bord extérieur, a été construite, évidemment plus tard, la ceinture circulaire des petits cailloux de fleuve large d'environ 90 cm, couvrant par une partie la plus grande largeur du mur circulaire. Et enfin, la ceinture extérieure originale et le mur vertical ont été bien flanqués par le rempart d'appui extérieur, construit des pierres rangés et des dalles de différente grandeur. L'autre partie du tumulus, sa partie centrale au sens plus large, a été réservée aux enterrements familiales et par conséquent au rite funéraire accompagnant.

Au centre même du tumulus, dans la tombe circulaire, du plus grand diamètre de 2,70 m, construite en pierres du fleuve plus grands, ont été posés les restes incinérés du défunt masculin, et dans sa proximité immédiate, dans le même niveau, la tombe squelettique enfantine, construite des cailloux du fleuve plus petits. Dans la zone centrale plus étroite, pas loin de la construction tombale circulaire, mais sur le niveau plus élevé, a été située une tombe assez profonde des sailloux rangés, dans laquelle a été enterrée une individu féminine, appartenant au rang social assez élevé, ce qu'on peut conclure sur la base de l'inventaire très riche et très divers. Dans la zone radiale plus large ont été découverts nombreux éléments circulaires irréguliers du caillou du fleuve se trouvant dans les niveaux correspondants de chaque enterrement et qui sont, sans doute, sur la base des traces de la suie ou des restes de céramique, en fonction directe des rites funéraires. Sur la base des rapports stratigraphiques on peut conclure que le mur vertical a été en rapport direct avec les enterrements primaires dans le centre et que la ceinture en cailloux sur le plus haut niveau a été construite pour l'enterrement du défunt féminin, dans la construction tumulaire du plus haut niveau, et que la ceinture périphérique en cailloux a eu la fonction commune déjà décrite pour tout le tumulus comme un objet sarcal, construit immédiatement avant le nivellement du terrain circulaire et immédiatement avant la construction du mur circulaire.

Les trouvailles très riches démontrent le haut rang social des défunts: dans la tombe circulaire du prince inhumé, à côté des restes des armenents brûlés et brisés, on a découvert la trouvaille d'un scarabé, la première trouvaille de la provenance égyptienne dans cette période préhistorique en Yougoslavie, et dans la

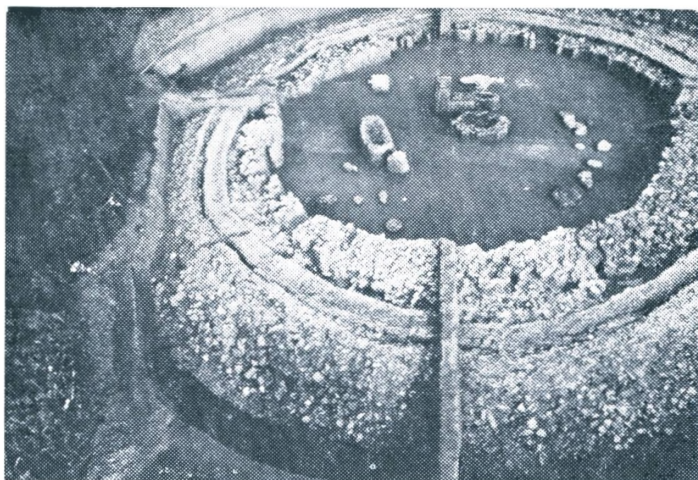
tombe féminine squelettique on a découvert les noppennings massives, faits en fil d'or spirale, ensuite les saltaléons en or, l'ambre, les fibules et la ceinture en bronze astragaloides, trois récipients en bronze, dont l'un du type *philai mesophaloi* etc. A côté de ces objets, nombreuses trouvailles du caractère combiné, parmi lesquelles nous mentionnons les parties des bijoux en or, la céramique archaïque des vases plus grandes, oenochoé, kylix, les fragments de l'hydrie en bronze, découverts hors des murs d'appui du tumulus, tout cela appartient aux produits étrangers que nous connaissons avant tout des tombes de princes se trouvant sur le territoire plus vaste de Glasinac, de la Serbie jusqu'à la Macédoine et Kosovo et étant identiques ou avec certaines différences dans les détails et la qualité. Les ressemblances et les concordances sont évidentes avant tout entre ces produits provenant de Glasinac, Atenica et Novi Pazar.

Il est hors de doute que la découverte du tumulus de prince près de Požega démontre l'existence d'un centre illyrien très important dans les régions centrales de leur territoire et qu'à ce moment-là et à ce degré des recherches, exceptant Atenica et Novi Pazar, nous pouvons compter avec trois centres illyriens régionaux plus étroits et probablement autonomes dans cette partie de la Serbie occidentale. Quant aux rapports chronologiques entre ces centres, nous pensons qu'il faut mettre la tombe de prince avec la nécropole à Pilatovići devant Atenica et Novi Pazar, mais sans démissions chronologiques plus expressives de leur datation.

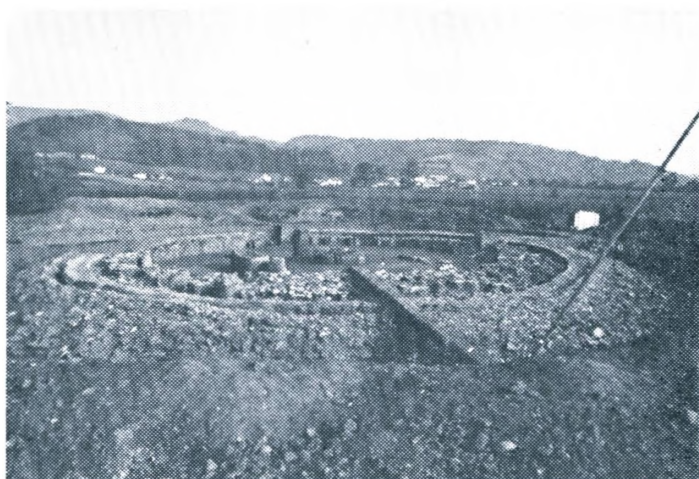
Les tombes de prince d'Atenica, de Novi Pazar et de Pilatovići, par leur apparition sur une région limitée de la Serbie occidentale, entre autre démontrent, pas seulement une organisation autonome ethnique et administrative-politique plus étroite des communautés illyriennes d'une époque déterminée, mais par leur aspect monumental et par la richesse de leurs défunts elles démontrent aussi leur pouvoir politique dans le cadre d'une union tribale, qui a pu être plus puissant que le pouvoir et l'influence des princes de Glasinac.

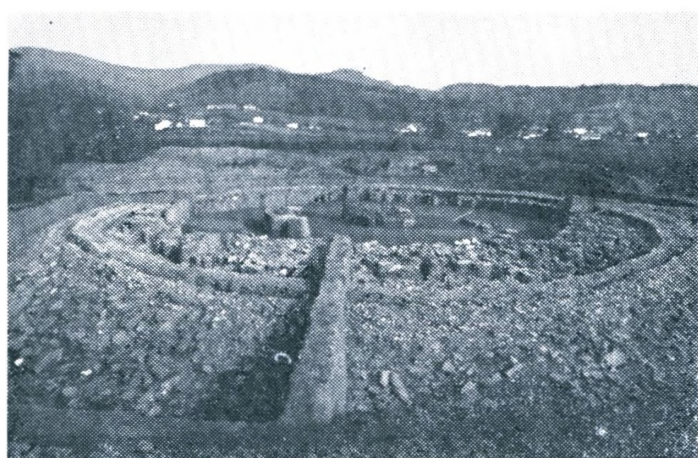
T. I

1

2

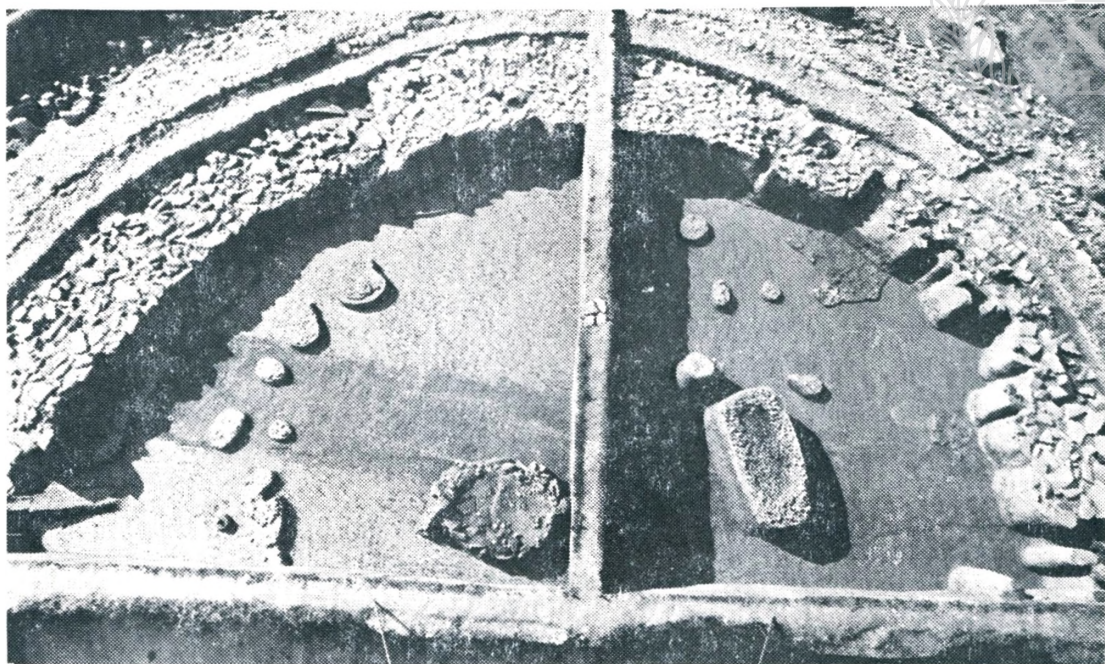
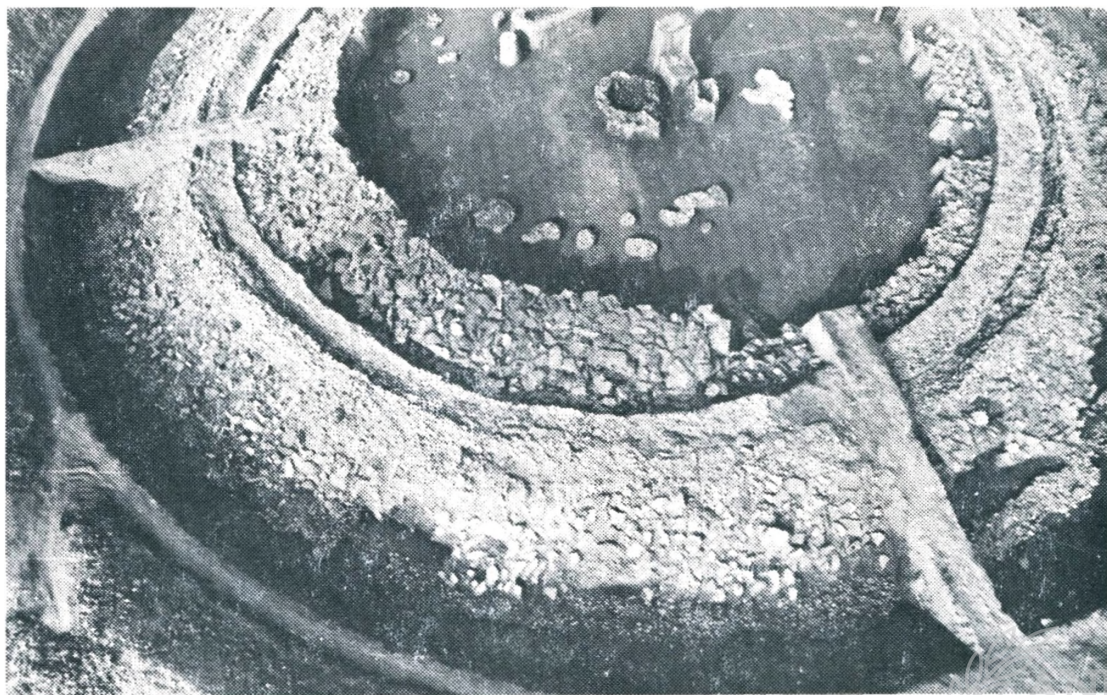

3

PILATOVIĆI, lok. »TRNJACI« —
KNEŽEVSKA HUMKA
Celokupan izgled sa centralnim grobovima i arhitektu-
rom (Sl. 1—3)

T. II

2

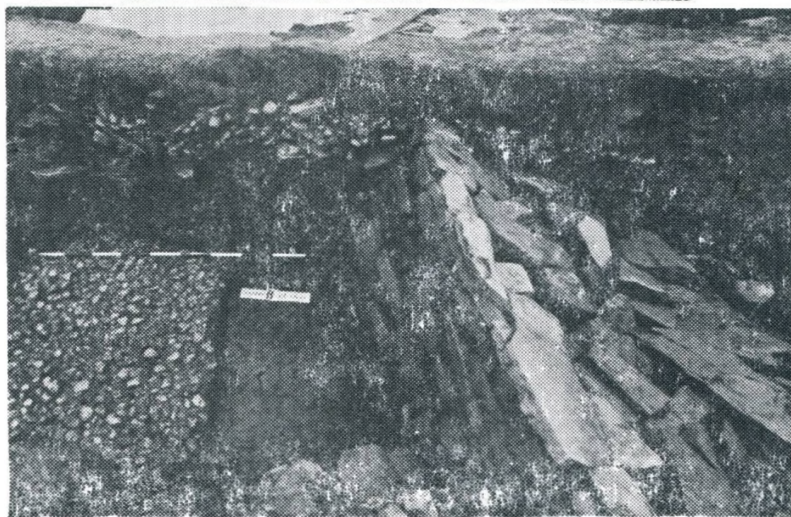
PILATOVIĆI, lok. »TRNJACI« — KNEŽEVSKA HUMKA

Arhitektura sa grobovima u centralnom prostoru i pratećim žrtvenim konstrukcijama (sl. 1); Situacija u segmentima C i D: arhitektura, kružna konstrukcija groba spaljenog kneza, konstrukcija skeletnog groba princeze i prateće žrtvene konstrukcije (sl. 2).

T. III

1

2

PILATOVIĆI, lok. »TRNJACI« — KNEŽEVSKA HUMKA
 Detalj potpornog bedema i kružnog zida sa prstenom od
 rečnog oblutka u segmentu D (sl. 1); Presek bedema u seg-
 mentu B: periferni prsten od rečnog oblutka i vertikalni
 kružni zid sa ostatkom prstena od rečnog šljunka u desnoj
 polovini profila (sl. 2).

